

*Rätten – en karta för föreläsningar. Mot ett postmodernt rättsbegrepp**

Boaventura de Sousa Santos

*Department of Sociology, School of Economics, University of Coimbra, 3000
Coimbra, Portugal.*

Inledning

I *Also sprach Zarathustra* förklarar Nietzsche att människoanden har genomgått tre metamorfoser.¹ I den första blev anden en kamel; sedan blev kamelen till ett lejon; och till sist blev lejonet ett litet barn. Som kamel låter sig anden lastas med alla de värden och trossatser som mänskligheten prackar på den. Men när kamelen kommer ut i öknen så genomgår anden en förvandling och blir ett lejon. Lejonet är djuret som revolterar mot de värderingar och åsikter det tidigare lastats med. Det är negativitetens ande som ersätter "Jag ämnar" med "Du skall!". Men eftersom det bara förmår handla emot någonting annat är lejonet en rent negativ varelse, oförmögen att skapa nya värden som skulle kunna ersätta de gamla. För att ta detta steg måste anden förvandlas ännu en gång och bli ett barn. Som ett barn är anden oskyldig och glömmer det som varit, är en ny början och skapar nya värden. Bara så kan anden vilja sin egen vilja och erövra sin egen värld.

*Uppsatsen framfördes ursprungligen som den årliga föreläsningen i regi av *Journal of Law and Society*, och publicerades i tidskriftens vol. 14. Jag vill framföra mitt tack till *Journal of Law and Society* för det benägna tillståndet att publicera uppsatsen i *Tidskrift för rättssociologi*. Jag skulle också vilja tacka alla dem som på olika sätt hjälpt mig att rita upp denna karta över rätten. Särskilda tack går till Phillip Thomas, António Gama, Maria Irene Ramalho, Maria Manuel Marques, Kristin Bumiller, Peter Fitzpatrick och Leonor Marinho Dias.

Jag skulle vilja hävda att även rätten har genomgått tre metamorfoser i modern tid. Ordningföljden har dock varit den omvända. Under 1600- och 1700-talen började rätten sin bana som ett barn. De nya teorierna om naturrätten och den liberala politiska filosofin var en storartad nyskapelse av värden och trossatser som svarade mot framväxten och konsolideringen av det borgerliga samhället. Men när 1800-talet anmälde sin närvaro förvandlades rätten till negativitetens lejon. Rätten fann sig i motsatsställning till de krav som den sociala frågan reste och som fördes in i de politiska programmen av de framväxande sociala och politiska krafterna. Under 1900-talet, slutligen, och särskilt efter andra världskriget, förvandlades rätten en tredje gång. Den gav upp allt motstånd och lät sig lastas full med en hel mängd normer och värden, ibland kompletterande varandra, ibland motsägande, vilka de olika sociala och politiska krafterna kånkade fram. Lagen blev kort sagt en typisk kamel, och välfärdsstaten är det mest iögonfallande draget i denna kamelifieringsprocess.

När vi nu närmar oss århundradets sluttamp och lite till mans börjar tänka *fin de siècle* höjs många röster mot rättens kamelifiering. Habermas talar från sitt hörn om den uttömmande koloniseringen av livsvärlden (*Lebenswelt*) som rätten genomför² Nonet och Selznick talar sig varma för en responsiv rätt³ medan Teubner ligger mer åt det reflexiva hållet.⁴ I alla dessa teorier ropas det efter en ny metamorfos av rätten, en som skall föra rätten tillbaka till dess rättmätiga och naturliga plats, vilken det nu än kan vara.

I föreliggande uppsats kommer jag inte att behandla en sådan förvandlings natur eller ens dess möjligheter. Om det är sant att siffror, liksom förnuftet, kan driva gäck med oss, kan det mycket väl vara så att den magiska siffran tre inte tillåter en fjärde metamorfos. Eller, så kan det vara så som Nietzsche kanske skulle ha uttryckt det, att en dylik metamorfos inte kommer att framföda en ny andas rätt, utan snarare en rätt utan ande, dvs, rättens slut; det må sedan vara en mer retorisk ändalykt, som i O'Hagans *The end of Law?*⁵ eller ett bokstavligt slut som när Foucault ersätter den juridiska makten med den disciplinära.⁶

I den här uppsatsen är min uppgift av det preliminära slaget. Min utgångspunkt är den att kamelifieringen av rätten har medfört en kamelifiering av rättssociologin och att därför, innan en dekamelifiering av rätten kan uppnås, en genomgående dekamelifiering av rättssociologin måste komma till stånd. Vilka är då symtomen på rättssociologins kamelifiering? Förmodligen bättre än någon annan har Richard Abel förklarar att

sociala rättsstudier har nått en kritisk punkt i utvecklingen. Det ursprungliga paradigmet är uttömt. Tills nya har konstruerats kommer forskningen att vara dömd att trampa i de gamla spåren och lägga till smärre justeringar till accepterade sanningar och upprepa konventionella argument i ändlösa debatter.⁷

Två viktiga faktorer är ansvariga för denna återvändsgränd. Den första, identifierad av Abel, är att

sociologiska studier har lånat större delen av sina forskningsfrågor från det studerade objektet – det rättsliga systemet (vars problem definieras av juridiska tjänstemän) – och från dem som först studerade ämnet – juridiska akademiker (som själva var jurister).⁸

Den andra faktorn, nyligen betonad av David Nelken, är att rätt och samhälle i ett konventionellt paradigm har uppfattats som två separata och distinkt åtskilda realiteter eller entiteter vilka sedan ställts mot varandra för att man skall undersöka i vilken utsträckning de korresponderar med varandra eller ej. De viktigaste ”exemplaren” av den sociologiska rättsforskningen har emanerat från denna konception (studier av relationerna mellan de skrivna lagarna och rätten i verkligheten, och studier av samhällets inflytande på rätten, eller vice versa, rättens inflytande på samhället).⁹

På senare år har försök gjorts att ta sig ut ur denna teoretiska Gulag-arkipelag. Jag skall nämna tre av dessa försök. Det första är forskningen om rättslig pluralism i det samtida samhället, vilken utmanar det konventionella paradigmet på två sätt. För det första: Medan juridiska tjänstemän och akademiker antar ett statligt monopol på den juridiska produktionen, hävdar forskningen om rättslig pluralism existensen och cirkulationen i samhället av skilda rättssystem av vilka det statliga rättssystemet bara är ett, om än det viktigaste. För det andra: Ett sådant rättsbegrepp antyder en mer komplex relation mellan rätten och samhället, eftersom det inte bara är en enda rätt utan ett nätverk av rättsliga system som skall vägas mot samhället.¹⁰

Den andra nya riktningen inom den sociologiska forskningen är den rörelse (och det stillestånd) som gjort sig bekant som kritiska rättsstudier i USA och Storbritannien liksom i Frankrike och Mexiko eller Portugal och Italien. Genom att omforma rättsvetenskap och rättsforskning till objekt för ett vetenskapligt studium, mutar de

kritiska rättsstudierna in ett autonomt undersökningsområde och bibehåller därigenom en "kritisk distans till de professionella juristernas självförståelse", som Alan Hunt säger.¹¹

Det tredje försöket att komma bort från det konventionella paradigmet utgörs av forskningen som rör de hinder eller spärrar som begränsar både rättens inflytande på samhället och samhällets inflytande på rätten, och, mer allmänt, forskningen om bristen på korrespondens mellan olika former av rätt och sociala strukturer, på vilken Stuart Henrys senaste bok om privat rättskipning är ett gott exempel.¹²

Jag skall inte uppehålla mig länge vid dessa forskningstendenser. Jag skall bara nämna några av deras tillkortakommanden och de frågor som de lämnar obesvarade. För det första, om vi ersätter den traditionella rättsvetenskapens hårda lag med den rättsliga pluralismens mjuka rätt, var slutar då pluralismen? Vad är lagen, och var finns den? För det andra, trots det uttalade avståndet till konventionell rättsvetenskap så delar dessa forskningsinriktningar dess exklusiva intresse för rättens normativa innehåll. Normativitet är helt säkert rättens hårda verklighet. Men rätt är också föreställningar, framställningar och beskrivningar av verkligheten. Vad är då det normativas icke-normativa dimension? Hur är den konstruerad? För det tredje är det viktigt att visa att förhållandet mellan rätt och samhälle är mycket mer komplicerat än vad som tidigare har erkänts, eller t o m att det inte finns någon korrespondens dem emellan. Men dessa insikter verkar tala för att den enda möjliga relationen mellan rätt och samhälle är korrespondensen eller frånvaron av korrespondens. Detta antagande lämnar obesvarad, eller undertrycker t o m, frågan om rätten och samhället över huvudtaget kan relateras på annat sätt till varandra än genom korrespondenser eller brist på korrespondenser.

Jag har vid ett annat tillfälle försökt att besvara den första frågan.¹³ I det föreliggande arbetet skall jag försöka att koncentrera mig på den andra och den tredje frågan. För att kunna göra det måste jag be om tillgift ifall jag tar er med till några exotiska platser, både verkliga och symboliska.

Titeln på min uppsats är "Rätten – en karta för felläsningar" och jag har lånat den från en bok av Harold Bloom, en av de mest kreativa litteraturkritikerna i vår tid.¹⁴ Enligt hans teori om det poetiska skapandet måste varje dikt – för att vara originell – läsa den tradition fel, vilken föregår den genom generationer och åter generationer av dikter och diktare. Poeter lider av ångesten att de skall

påverkas och poesi är alltid resultatet av poetens försök att undkomma påverkan. Poeterna kommer över rädslan för påverkan genom att felläsa (eller förvanska) den poetiska verkligheten.

Jag valde den här titeln av två anledningar. Först, därför att jag menar att lagar, liksom dikter, måste feltolka eller förvrida verkligheten och av liknande orsaker. Dikter läser fel för att etablera sin originalitet, medan lagar läser fel för att grundlägga en exklusivitet. Oberoende av de normativa ordningars pluralitet som vi finner i samhället, har var och en av dem, när de ses var och en för sig, ambitionen att vara exklusiv, att ha monopolet på regleringen och kontrollen av de sociala handlingar som försiggår inom de rättsliga territorierna. Detta är mest uppenbart när det gäller de statliga lagarna, de må vara arbetsrätt, straffrätt eller förvaltningsrätt.

För att kunna fungera tillfredsställande måste t ex en viss arbetsrättslig lag inte bara förneka existensen av andra normativa ordningar eller informella lagar (som företagsföreskrifter, produktionsmässig sedvanerätt etc) som skulle kunna ingripa i dess tillämpningsfält, utan också annullera alla de statliga arbetsrättslagstiftningar som tidigare har reglerat förhållandena i fråga. Detta är, som vi väl känner till, en dubbel felläsning av verkligheten. För det första fungerar också andra operativa ordningar och är effektiva inom samma rättsliga område, som forskningen kring rättslig pluralism har lärt oss. För det andra är lag och samhälle ömsesidigt konstitutiva och därigenom lämnar de tidigare arbetsrättslagarna spår efter sig på de förhållanden som de var avsedda att reglera, trots att de förkastats i nuläget. Även om de inte längre är giltiga förblir de närvarande i människornas minnen och tingens ordning. Annullerandet av lagar är inte detsamma som socialt uttraderande.

Denna felläsning av verkligheten är inte kaotisk. Den uppstår genom bestämda och bestämbara mekanismer. Dessutom behöver denna distortion eller förvanskning av verkligheten inte innebära en förvanskning av sanningen. Vi har tidigare haft allt för lätt att anta att sanning och verklighet är samma sak. En större uppmärksamhet inför legalitetens pragmatik kan få oss att inse att ett sådant antagande är en illusion som producerats av korrespondensparadigmet som gäller relationerna mellan rätt och samhälle. Här finns nu den andra anledningen till titeln på mitt arbete. I mina ögon påminner de relationer som lagen upprätthåller med den sociala verkligheten om förhållandet mellan kartor och rumslig verklighet. I själva verket är lagar ett slags kartor; skrivna lagar är kartografiska kartor; vanemässiga, informella lagar är mentala kartor. Detta är en stark

metafor och som sådan skall den tas bokstavligt. Därför skulle underrubriken på min uppsats mycket väl kunna vara "om att ta metaforer bokstavligt". I det följande skall jag dra nytta av kartografernas arbete och jag skall försöka visa hur mycket rätts-sociologin kan lära sig av kartografin. Jag kommer därvid att ägna mig såväl åt de strukturella dragen hos kartor och kartritande som åt kartanvändningens fenomenologi.

Att förstå kartor

Kartors mest framträdande strukturella drag är att de för att kunna fullgöra sin uppgift måste förvanska verkligheten. Den store argentinske författaren Jorge Luis Borges berättar för oss historien om härskaren som beordrade ritandet av en exakt karta över sitt rike. Han krävde att kartan skulle vara exakt in i minsta detalj. De främsta kartografer som fanns att uppbringa engagerades i detta viktiga projekt. Slutligen producerade de en karta som verkligen inte kunde bli mer exakt, eftersom den vid varje punkt sammanföll med det avritade riket. Tyvärr, till alla inblandades frustration, var det inte någon särskilt användbar karta eftersom den var av samma storlek som hela riket.¹⁵

För att vara praktisk kan en karta inte sammanfalla helt med verkligheten. Denna förvanskning av verkligheten innebär dock inte automatiskt en förvanskning av sanningen, om bara de förvanskande mekanismerna är kända och kan regleras. Och detta är alltså fallet. Kartor förvanskar verkligheten genom tre specifika mekanismer och eftersom dessa används systematiskt så blir de strukturella attribut hos varje karta. Dessa mekanismer är *skalan*, *projektion* och *symboliseringen*. De är autonoma mekanismer som innefattar olika procedurer och som kräver separata beslut. Men de är också avhängiga varandra. Som den amerikanske kartografen Mark Monmonier säger:

alla fördelar och begränsningar hos kartor härrör från den grad i vilken kartorna reducerar och generaliserar verkligheten, sammanpressar eller utvidgar former och avstånd och avporträtterar utvalda fenomen med hjälp av tecken som kommunicerar utan att nödvändigtvis återge synliga eller osynliga karakteristika hos landskapen. Kartans tre element är avhängiga varandra. Skalan

påverkar hur många detaljer som kan visas och bestämmer om en viss sorts symbol är visuellt effektiv eller inte.¹⁶

Kartor måste vara bekväma att använda. Det är därför en ständig spänning i kartor mellan å ena sidan representation och å den andra orientering. Det är motsägande krav och kartor är alltid till viss del kompromisser mellan dem. För mycket representation kan hindra orienteringen, som vi såg i fallet med Borges' karta. Motsatt kan en mycket precis orientering ges av en svag eller elementär representation av verkligheten. Bjuds jag på middag i ett hus vars belägenhet jag inte känner till, så kommer värden förmodligen att rita upp en kartskiss som kommer att vara effektiv för orienteringen även om den är helt oprecis vad gäller den omgivande miljöns drag. Ett annat exempel: Någon av läsarna har kanske sett medeltida *portolans*, dessa kartor över välbesökta hamnar och kuster under Medeltiden. De var erbarmliga i avbildandet av jordklotet men fungerade mycket väl för de sjöfarande.¹⁷ Det finns kartor som löst spänningen mellan representation och orientering på bekostnad av orienteringen. Dessa skulle jag, med en term inspirerad av den franska kartografin, vilja kalla bildmässiga kartor. Andra kartor löser problemet till orienteringens fördel. Dessa är instrumentella kartor.¹⁸

Jag menar att denna dialektik mellan representation och orientering lika gärna kan appliceras på rätten som på kartor. I analyserna av relationerna mellan rätt och samhälle kan vi ersätta det enkla paradigmet korrespondens/icke-korrespondens med det mer komplexa skala/projektion/symbolisering. I det följande skall jag uppehålla mig vid kartor ännu ett litet tag för att närmare granska var och en av de procedurer genom vilka kartor förvanskar verkligheten. I denna process hoppas jag få läsarna intresserade av kartornas fascinerande värld. Som Josef Konwitz säger ”är det ironiskt att kartor, fastän de utgör en av de mest förekommande kulturella metaforerna, fortfarande inte fått den plats de förtjänar i mentaliteternas historia”.¹⁹

Den första viktiga mekanismen i representationen/förvanskningen av verkligheten är skalan. Skalan, som Monmonier definierar den, ”är förhållandet mellan avståndet på kartan och avståndet på den korresponderande markytan”.²⁰ Skalan innebär därför att beslut måste fattas om vilken grad av detaljtrohet som kartan skall ha. ”Eftersom storskaliga kartor representerar mindre markyta på ett givet ark papper än småskaliga kartor kan storskaliga kartor återge mer detaljer.”²¹ I och med att kartor är en ”förminskad version” av

verkligheten²² innebär kartritandet en sortering av detaljer, ”valet av både meningsfulla detaljer och relevanta drag”.²³ Som Muehrcke formulerar det, ”vad som gör en karta så användbar är dess geniala utelämnanden. Det är den nakna verkligheten, neddragen till essensen, avskalad allt utom det nödvändigaste”.²⁴ Man förstår lätt att beslutet om skalförhållanden bestämmer kartans användning och vice versa. ”Småskaliga kartor är inte tänkta att tillåta noggranna mätningar av bredden på vägar och floder etc, utan snarare att visa den relativa positionen av dessa och andra drag med en rimlig precision.”²⁵

Geografin, vilken med kartografin delar intresset för rymder och rumsliga relationer, har också bidragit med värdefulla insikter om skalor, både analysens skalor och handlingens. Vad gäller de förra finns det fenomen som endast kan representeras med den lilla skalan, t ex klimatologiska förhållanden, medan andra, t ex erosion, bara kan återges storskaligt.²⁶ Detta innebär att skillnaderna i skala inte bara är kvantitativa utan också kvalitativa. Ett visst givet fenomen kan bara återges i en viss given skala. Att förändra skalan är att förändra fenomenet. Varje skala klarlägger ett fenomen och förvanskar eller döljer andra. Liksom i kärnfysiken skapar skalan fenomenet. Några av felaktigheterna i den geografiska vetenskapen härrör från att fenomen skapats och analyserats på skilda skalor. Skalan är ett ”glömmande” som måste genomföras konsekvent.²⁷

Medieringen mellan intention och handling i skalan är också tillämpbar på social handling. Stadsplanerare såväl som militära befälhavare, administratörer, affärsmän, lagstiftare, domare och advokater definierar sina långsiktiga strategier på en liten skala och beslutar om taktiken dag för dag på en stor skala. Makten återger social och fysisk verklighet på en skala som väljs för dess kapacitet att skapa de fenomen som maximerar betingelserna för reproduktionen av makten. Förvanskningen av verkligheten är därför en förutsättning för maktens utövande.

Representationens/förvanskningens andra mekanism är projektionen. För att vara användbara måste kartor lätt kunna medföras och lagras. Flata kartor kan rullas och vikas. Det är med hjälp av projektionen som de välvda jordytorna transformeras till plana ytor. Den vanligaste transformationen kan inte skapa flata kartor utan att förvanska former och avståndsrelationer. Jag skall inte tråka ut er med de olika projektionstyperna och graden av förvanskning som är karakteristisk för var och en av dem.²⁸ Jag skall bara göra några få allmänna anmärkningar som är relevanta för mitt resonemang. Den

första anmärkningen är att projektioner inte förvanskar verkligheten slumpvis. Varje typ av projektion skapar ett representationsfält inom vilket former och grader av förvanskning fördelas ojämnt men enligt bestämda regler. Några projektioner förvanskar t ex ekvatorialregionerna mer än polarregionerna, medan andra fungerar tvärtom. Dessutom förvanskar de olika projektionerna de olika dimensionerna av rummet på skilda sätt. Några projektioner bibehåller t ex arealerna men förvanskar vinklar medan andra projektioner gör motsatsen. Vi kan inte få samma grad av precision i representationen av alla de skilda dimensionerna och vadhelst vi gör för att öka graden av verklighetsåtergivning i ett visst givet drag kommer att öka förvanskningen av något annat. Det påminner mycket om Heisenbergs osäkerhetsrelation i kvantfysiken, enligt vilken vi inte kan mäta en given partikels position och rörelsemängd på samma gång och med samma grad av precision. Vad vi än gör för att öka exaktheten i det ena kommer det andra att förvanskas.

Varje kartprojektion är alltså en kompromiss. Beslutet om vilket slag av förvanskning man föredrar är betingat av precisa tekniska faktorer men baseras också på kartografins ideologi och på det specifika användande som kartan är avsedd för. Under det kalla kriget t ex, brukade de västliga massmedierna återge Sovjetunionen på en världskarta som gjorts enligt Mercators cylindriska projektion. Eftersom denna typ av projektion överdriver arealerna ju längre man kommer från ekvatorialregionen, så framstod Sovjetunionen på en dylik karta som mycket stort, och detta underströk vidden av det kommunistiska hotet.²⁹

Den andra anmärkningen om projektionen är att varje karta, varje historisk period och varje kulturell tradition har ett centrum, en fixpunkt, ett fysiskt eller symboliskt rum i en upphöjd position kring vilket mångfalden, riktningen och betydelsen av andra rum är organiserade. Medeltida kartor brukade t ex placera religiösa centra i mitten; Jerusalem i den europeiska kartorna, Mecka i de arabiska.³⁰ Detsamma händer med mentala kartor, dvs med de kognitiva, visuella föreställningar vi har av världen runt omkring oss. Som Muehrcke säger, ”de flesta av våra mentala kartor betonar vårt närmaste grannskap, medan de mer avlägsna omgivningarna får mindre betydelse”.³¹

Symboliseringen är den tredje mekanismen i kartans återgivning och förvanskning av verkligheten. Det handlar om hur utvalda drag och detaljer i verkligheten representeras med grafiska symboler. Utan tecken skulle kartan vara lika oanvändbar som Borges' karta.

Så är fallet med Ringarens karta i Lewis Carrolls *The Hunting of the Snark*.³² Ni kommer kanske ihåg raderna:

...hans begåvning blev uppenbar, framhölls jämväl,
när du mötte hans klyftiga blick.

Hans väldiga väggkarta framställde hav
men saknade kuster och land.

Den enklaste gast alla chanser den gav
att förstå den med rodret i hand.

"Ekvatoreernas banor och meridianer,
ett par nordpoler eller en zon -
det är onödigt skrock", utbrast Ringaren och
fick till svar: "Ja, en tom konvention!

Andra blad än det här fylls av uddar och skär
men vår ädle, vår kloke kapten"
så sade de flesta, "han köpte det bästa,
en alldeles fläckfri och ren!"³³

Kartografiskt språk är ett fascinerande tema och semiotiken har försett dess forskningsarbete med nya analytiska verktyg. Olika teckensystem har existerat sida vid sida genom tiderna och än idag kan skilda system väljas med hänsyn till den specifika kulturella kontexten hos kartritaren eller med hänsyn till kartans ändamål. I en nyligen utgiven bok i ämnet skiljer J. S. Keates, inspirerad av semiotiken, på ikoniska tecken och konventionella tecken.³⁴ Ikoniska tecken är naturalistiska tecken som etablerar en likhetsrelation med den återgivna verkligheten (t ex betecknas en skog med en grupp träd) medan konventionella tecken förefaller mer arbiträra. "Konventionen hävdar att vissa typer av symboler passar för vissa typer av fenomen" (linjer betecknar vägar och gränser medan cirklar betecknar städer).³⁵ Om vi ser på historiens facit så visar det sig att de teckensystem som används i kartor från början var mer naturalistiska och gradvis har konventionaliserats.³⁶ Även idag, beroende på omständigheterna, kan kartor vara mer eller mindre figurativa respektive abstrakta, de kan använda sig av emotiva/expressiva tecken eller refererande/kognitiva tecken, de kan vara mer eller mindre läsbara respektive visuella.³⁷

Ni är kanske förvånade över denna utveckling om kartor. Clifford Geertz hävdar att rätten är ett sätt att föreställa sig det verkliga.³⁸ Vad jag försöker säga är att det finns många olösta problem i det socio-

logiska rättsstudiet som skulle kunna lösas genom att jämföra rätten med andra sätt att föreställa sig det verkliga. Kartor är ett sådant sätt. Faktum är att likheterna är slående mellan lagar och kartor, både vad gäller deras strukturella drag och deras användningsmönster. Självfallet är lagar kartor enbart i en metaforisk mening. Men, som retoriken har lärt oss, kan det upprepade användandet av en metafor under lång tid efter hand omvandla den metaforiska beskrivningen till en bokstavlig dylik.³⁹ Idag är lagarna kartor i en metaforisk mening. I morgon kan meningen vara den bokstavliga.

En rättens symboliska kartografi

I det följande skall jag skissera vad jag skulle vilja kalla en rättens symboliska kartografi. Jag skall försöka visa att det nationella (och det internationella) territoriet består av olika sociala områden vilka, även om de är autonoma, är relaterade till varandra på skilda sätt. Inom varje socialt rum och tvärs över dessa rum förflyttas olika former av juridiskt kapital; nationaliserat eller statligt juridiskt kapital eller privat dito, etc. Varje slag av juridiskt kapital kräver en specifik uppsättning av handlingar och symboliska universa. I den moderna eran har rätten blivit det privilegierade sättet att föreställa sig, representera och förvanska, dvs kartografiskt utrita, dessa sociala rum och de kapital, handlingar och symboliska universa som besjälar eller aktiverar dem.

För att illustrera denna punkt skall jag begagna mig av den teoretiska rättssociologin liksom av min egen empiriska forskning utförd i Portugal, Brasilien och på Kap Verdeöarna. Forskningen i Portugal behandlar motsägelserna mellan demokratisk och revolutionär justis under den revolutionära krisen 1974-75, i tiden efter det att den diktatoriska regim fallit som regerat landet i närmare femtio år.⁴⁰ Studierna i Brasilien, utförda 1980 i staden Recife i nordöst, behandlar de sociala och juridiska striderna mellan å ena sidan mark- och husockupanter och å den andra sidan staten respektive de privata jordägarna om den lagliga rätten till den jord som tagits i besittning.⁴¹ Forskningen på Kap Verdeöarna, utförd under 1984-85, rör de folkdomstolar som har skapats av staten sedan självständigheten från den portugisiska kolonialismen 1975. Detta är lekmanndomstolar som organiserats på länsbasis och med jurisdiktionen begränsad till smärre brott- och civilmål.⁴²

Lagen och skalan.

En av de viktigaste anledningarna till att använda sig av en rätts symboliska kartografi är dess möjligheter att analysera skalans effekter på rättsens strukturer och användning. Den moderna staten baseras på antagandet att lagen opererar på en enda skala, statens skala. Under lång tid har rättssociologin accepterat detta antagande okritiskt. Under senare tid har forskningen om rättslig pluralism dragit vår uppmärksamhet till former av lokal legalitet i landsbygdsområden, i urbana ytterområden, i kyrkor, inom sporten och på arbetsmarknaden. Detta är former av infra-statliga lagar, till största delen informella och inofficiella. Helt nyligen har forskningen om internationellt ekonomiskt utbyte avslöjat uppkomsten av en ny *lex mercatoria*, ett internationellt rättsligt rum inom vilket olika typer av ekonomiska agenter opererar, vilkas uppträdande regleras av nya internationella regler och kontraktsmässiga förhållanden etablerade av dominerande multinationella företag, internationella banker eller internationella sammanslutningar dominerade av båda.⁴³ Transnationellt kapital har därigenom skapat ett transnationellt rättsligt rum, en supra-statlig legalitet, en världslag. Denna legalitet är i allmänhet mycket informell. Den baseras på dominerande praxis, dvs den praxis som de dominanta aktörerna tillämpar, och det är bara meningsfullt att kalla denna världslegalitet sedvanemässig om vi utgår från det faktum att nya former av praxis (t ex en ny typ av kontrakt, införd av en multinationell korporation) ofta skapar vad vi kan kalla *instant customs*. Det är inte heller meningsfullt att betrakta det hela som inofficiellt eftersom denna världslegalitet utvecklar former av immunitet vis-a-vis både den nationella statens lagar och den offentliga internationella rätten.⁴⁴

Dessa rättsliga utvecklingstendenser avslöjar existensen av tre skilda juridiska rum och med dem korresponderande rättsformer: Lokal, nationell och internationell legalitet. Det är tämligen otillfredsställande att särskilja dessa juridiska ordningar med hjälp av deras respektive regleringsobjekt, därför att de allt som oftast tycks reglera samma slag av social handling. Jag menar att det som skiljer dessa legala ordningar åt är storleken på den skala de begagnar sig av för att reglera den sociala handlingen. Lokal rätt är en *storskalig legalitet*; nationell, statlig rätt är en *mellanskalig legalitet*; internationell rätt är en *småskalig legalitet*.

Denna konception implicerar bl a att de olika formerna av rätt skapar skilda rättsliga objekt av samma sociala objekt, eftersom skalan skapar fenomenet. Rättsformerna använder sig av olika

kriterier för att avgöra de meningsfulla detaljerna och de relevanta dragen i den aktivitet som skall regleras. De skapar skilda nätverk av fakta. Summa summarum: De skapar skilda legala verkligheter. Låt oss ta exemplet med arbetskonflikten. Industrikoden, dvs den privata justisen på arbetsplatsen, reglerar som en form av lokal legalitet produktionsrelationerna in i minsta detalj för att upprätthålla arbetsdisciplinen, förebygga arbetskonflikter och reducera deras omfattning om de skulle uppstå och slutligen att bilägga dem. Arbetskonflikten är kärnpunkten i industrikoden eftersom den *a contrario* konfirmerar kontinuiteten i produktionens relationer, vilka är industrikodens *raison d'être*. I den nationella, statliga arbetsrättslagstiftningens vidare sammanhang är arbetskonflikten bara en, om än en viktig, dimension av de industriella relationerna. Den är en del av ett större nätverk av sociala, politiska och ekonomiska fakta i vilka vi lätt kan identifiera bl a politisk stabilitet, inflationstakt, inkomstpolitik och maktförhållanden bland fackliga organisationer, näringsliv och regering. I den ännu vidare kontext som den internationella legaliteten utgör, och då speciellt internationell *franchising* och internationell licenstillverkning, blir arbetskonflikten en mindre detalj i de internationella ekonomiska relationerna som knappt är värd att ens omnämna.

De skilda rättsliga ordningar som opererar längs skilda skalor översätter alltså samma sociala objekt till olika rättsliga objekt. I det verkliga socio-legala livet existerar dock inte de olika rättsliga skalorna isolerade från varandra, utan interagerar faktiskt på flera sätt. Låt oss fortsätta med vårt exempel och hypotetiskt utgå från att en arbetskonflikt uppstår i en portugisisk fabrik som tillverkar någon detalj för ett multinationellt bolag.⁴⁵

I ett sådant fall sammanfaller de regulativa syften av de tre rättsliga skalorna i samma sociala händelse. Detta skapar illusionen att de tre rättsliga objekten kan sammanfalla. I själva verket sammanfaller de inte; inte heller sammanfaller deras grundläggande bilder av rätten och de sociala och rättsliga strider som dessa legitimerar. Arbetarna (och ibland arbetsgivaren) tenderar att ha en storskalig syn på konflikten, full av detaljer och relevanta drag, en konception som bygger på lokal legalitet. Fackliga ledare (och i vissa fall arbetsgivaren) brukar se konflikten som en kris i en process av kontinuerliga industriella relationer. Deras syn är huvudsakligen genomsyrad av den nationella, statliga legaliteten och deras handlingar i konflikten syftar till att nå en kompromiss mellan den medelstora och den stora skalans syn på konflikten. För det

multinationella bolaget är arbetskonflikten ett obetydligt problem som, om det inte kan lösas på annat sätt, lätt kan kringgås genom att produktionen flyttas till Taiwan eller Malaysia.

Om man analyserar dessa diskrepanser och ojämnheter utslutande i termer av motstridiga intressen eller olika grader av klassmedvetande så förbiser man det faktum att rätten skapar den verklighet som bäst passar dess tillämpning. Ett sådant skapande är bl a en teknik som opererar i enlighet med vissa regler; en av dessa är regeln om skalan. Det är därför som vi bara kan jämföra eller kontrastera sociala intressen och grader av klassmedvetande inom samma rättsliga rymd. Svårigheten ligger i det att det socio-legala livet konstitueras av skilda rättsliga rymder som opererar simultant på olika skalor och från olika interpretativa ståndpunkter. Detta i så hög grad att man i fenomenologiska termer – och som ett resultat av interaktion och intersektion bland rättsliga rymder – rätteligen inte kan tala om legalitet utan snarare om interlegalitet.

Än viktigare än att identifiera de skilda rättsliga ordningarna är att spåra de komplexa och föränderliga relationerna bland dem. Men om vi gör det utan att tänka på frågan om skalan, så kan vi hamna i samma brydsamma situation som turisterna, som i brådskan glömt packa ned den lilla omvandlaren som skulle göra det möjligt för honom att använda sin elektriska rakapparat i främmande land.

Medan jag forskade i folkjustisen på Kap Verdeöarna ställdes jag inför ett intressant faktum; den filosofi som ligger bakom folkjustisens organisation bestod i att så mycket som möjligt integrera lokala sedvanelagar. Denna integrering underlättades av det faktum att domarna var lekmannadomare, dvs de var medlemmar av de lokala samhällena, och de skrivna lagar som styrde domstolarnas procedurer och beslut var få och vaga och ofta okända för eller t o m åsidosatta av domarna, utan att justitieministeriet nämnvärt brydde sig om det. Både staten och partiet var dock noga med valet av domare och favoriserade unga eller medelålders män som ansågs politiskt pålitliga, något som emellanåt föranledde spänningar i de lokala samhällena där rättsutövandet allmänt förbands med gamla visa män. Det verkade som om staten var oförmögen att kontrollera skapandet av rätten och försökte kompensera detta genom att desto hårdare kontrollera tillämpningen av rätten, medan de lokala samhällena inte på något sätt brydde sig om hur rätten skapades utan istället försökte få kontroll över tillämpningen (vilket för dem egentligen var detsamma som skapandet av rätten). Vid ett närmare betraktande var detta ett fall av interlegalitet, ett fall av

komplex relation mellan sedvanelagen och den statliga lagen, vilka begagnade sig av skilda skalor. För de lokala samhällena var sedvanelagen den lokala lagen, en storskalig legalitet väl anpassad att förebygga och bilägga lokala skiljaktigheter. För staten var sedvanelagen en del av ett större nätverk av sociala fakta som inkluderade konsolideringen av staten, den juridiska ordningens enhet, den politiska socialisationen etc. På denna mindre skala blev sedvanelagen en del av den statliga lagen och den senare blev ett instrument, om än ett specifikt dylikt, för politisk handling.⁴⁶

Den första implikationen i skalbegreppets tillämpning på rätten riktar alltså vår uppmärksamhet till interlegalitetens fenomen och till de komplexa mekanismerna i dess operationer. Den andra implikationen har att göra med de regleringsmönster och handlingspaket som förbinds med varje legalitetsskala. Jag skall börja med att illustrera olika *regleringsmönster*.

Jag har redan nämnt den dialektiska spänningen mellan representation och orientering. Vi står här verkligen inför två antagonistiska sätt att betrakta och konstituera verkligheten; det ena knutet till identifieringen av positionen, det andra till identifieringen av rörelsen. Den stora skalans legalitet är rik på detaljer och drag, beskriver på ett levande sätt beteenden och attityder, placerar dem i deras omedelbara miljöer och är känslig för distinktioner (och komplexa relationer) mellan insida och utsida, högt och lågt, rätt och orätt. Detta gäller varje socialt objekt som skall regleras juridiskt, det må vara arbetskonflikter, familjerelationer, kontraktsvillkor, kriminalitet eller politiska rättigheter. Vad jag menar är att denna form av legalitet favoriserar ett regleringsmönster som baseras på (och styrs av) representation och position. Den lilla skalans legalitet däremot är fattig på detaljer och drag, skisserar endast beteenden och reducerar dem till generella handlingstyper. Å andra sidan bestämmer den lilla skalan mycket precist positionernas relativitet (vinklarna mellan människor och mellan människor och ting) och förmedlar en känsla för riktning och anger genvägar och är, slutligen, känslig för distinktioner (och komplexa relationer) mellan delen och helheten, det förflutna och nuet, det funktionella och det icke-funktionella. Denna form av legalitet främjar alltså ett regleringsmönster baserat på (och styrt av) orientering och rörelse.

När jag under 1970 studerade jordockupanterna i Rio och deras informella lagar fick jag tillfälle att observera hur adekvat en dylik lokal legalitet kunde representera den socio-legala verkligheten i den urbana marginaliteten, och hur den bidrog till att bibehålla deras

sociala positioners *status quo*, som löst sittande inbyggare i skjul och hus byggda på ockuperad mark.⁴⁷ När jag tio år senare studerade de juridiska strider som utkämpades av jordockupanter i Recife vilka försökte säkra tillgången till marken var det slag av lag som man hänvisades till statens lag, en den mindre skalans lag, vilken representerade markockupantens socio-legala position på ett mycket klumpigt sätt, men å andra sidan en lag som mycket klart definierade deras positioners relativitet, vinklarna i deras relationer vis-a-vis jordägarna och staten och slutligen den kortaste vägen, under den tidens sociala och politiska omständigheter, att flytta från en osäker till en trygg position.⁴⁸

Förutom att invitera skilda regleringsmönster, betingar de olika legalitetsskalorna olika *handlingspaket*. Ett handlingspaket är en sammansatt sekvens av handlingar, strukturellt betingade av i förväg definierade gränser. Jag identifierar två slag av gränser: Gränser definierade av riktning och gränser definierade av etik. Med hänseende på riktning kan vi urskilja två idealtyper av handlingspaket; *det taktiska* och *det strategiska*. Med hänseende på etik kan vi också finna två idealtyper av handlingspaket; *det moraliska* och *det instrumentella*.

I ljuset av de tidigare exemplen skulle jag vilja föreslå att den storskaliga legaliteten inbjuder till taktiska och moraliska handlingspaket, medan den lilla skalans legalitet inbjuder till strategiska och instrumentella handlingspaket. Sociala grupper eller klasser vilka huvudsakligen är socialiserade i en av dessa former tenderar att bli specifikt kompetenta i den typ av handlingspaket som associeras med dem. I en interlegal situation, dvs i en situation där storskalig och småskalig legalitet korsar varandras vägar, tenderar det storskaliga handlingspaketet att bli defensivt och reglera normal, rutinmässig aktion eller, på sin höjd, molekylära strider, medan småskaliga handlingspaket blir mer aggressiva och reglerar kritiska, exceptionella situationer, skapade av massans strider.⁴⁹ Dessa tendenser gäller oberoende av klassnatur eller av vilka sociala grupper som är inblandade i det specifika handlingspaketet.

Den tredje och sista implikationen i skalanalysen av rätten är den som utvecklats minst men som potentiellt sett är viktigast. Den hänför sig till vad jag skulle vilja kalla *regleringströsklar*. Oberoende av det sociala objekt som den reglerar eller regleringens syfte har varje legalitetsskala en specifik regleringströskel som bestämmer vad som hör till rättens fält och vad som inte gör det. Denna tröskel är i sin tur en produkt av den kombinerade operationen

hos tre trösklar: *Detektionens tröskel*, *diskriminationens tröskel* och *värderingströskeln*. Detektionens tröskel hänför till de minsta detaljerna hos det sociala objekt som skall regleras; den skiljer på relevanta och irrelevanta ämnen. Diskriminationströskeln urskiljer det minimum av spårbara skillnader i beskrivningen av det sociala objektet som skulle kunna legitimera kvalitativa skillnader i regleringen; den skiljer mellan *det lika* – det som förtjänar lika behandling – och *det olika* – det som förtjänar olika behandling. Värderingströskeln, slutligen, refererar till ett minimum av spårbara skillnader i den etiska kvaliteten hos det sociala objektet; den skiljer mellan det lagliga och det olagliga.

Under den revolutionära krisen i Portugal 1974–75 kom en lantarbetare att åtalas för mordet på en jordägare. I sitt försvar påpekade arbetaren de provokationer han utsatts för och en lång rad av godtyckliga och våldsamma handlingar som *latifundárion* genomfört gentemot lantarbetarna under alla de år under vilka Salazar despotiskt styrde nationen. För den statliga legaliteten (kallad den demokratiska legaliteten) var de två uppsättningarna av handlingar – lantarbetarens och jordägarens – vitt skilda åt, både i strukturella och i etiska termer. För den revolutionära legaliteten och sett från dess lägre diskriminations- och värderingströsklar var de två handlingsmönstren lika såtillvida att de bägge var illegala. Mordet kunde inte ses som en revolutionär akt, men kunde förstås som en reaktion på jordägarens nyckfulla styre och därmed bli föremål för ett frikännande.⁵⁰

De tre trösklarna varierar beroende på den legala formens skala, men samma skala av rätt kan tillåta interna skillnader i sin regleringströskel. Det kan t ex finnas en hög detektionströskel medan värderingströskeln är låg, eller vice versa, och diskrepanserna kan också uppstå tvärs över legala fält (t ex kan arbetsrättslagar ha en högre regleringströskel än straffrättslagar eller sociala trygghetslagar). Dessutom är regleringströskeln inte en fixerad entitet. Den kan flyttas upp och ned inom vissa gränser. Men dess rörelse är alltid resultatet av de kombinerade rörelserna hos de skilda trösklar som konstituerar den. I den aktuella sociala och politiska kontext som kräver avreglering av ekonomi och social interaktion flyttar sig regleringströskeln uppåt som ett resultat av högre detektions- och diskriminationströsklar. Men eftersom det socio-legala livet i praktiken involverar interlegalitet kan avregleringen i en form av legalitet motverkas av eller kompenseras med en högre grad av reglering i en annan form av legalitet.

Lagen och projektionen

Rättsliga ordningar kan också särskiljas på grundval av den typ av projektion som de begagnar sig av. Projektionen är den procedur genom vilken den rättsliga ordningen definierar operationernas gränser och organiserar det rättsliga rummet innanför dem. Liksom skalan, och av samma anledning, är projektionen inte en neutral procedur. Skilda typer av projektioner skapar skilda rättsliga objekt av samma sociala objekt. Varje rättsligt objekt favoriserar en specifik formulering av intressen och en specifik konception av skiljaktigheter och av sätt att bilägga dessa.

Varje rättslig ordning vilar på ett fundamentalt faktum, ett *superfaktum* eller en *supermetafor*, som jag skulle vilja kalla det, vilken bestämmer den specifika interpretativa ståndpunkten eller det perspektiv som karakteriserar den specifika projektionstypen. De privatekonomiska relationerna på marknaden är det superfaktum som ligger bakom den moderna borgerlighetens legalitet, medan land- och fastighetsägande är det superfaktum av extra-ekonomiska, sociala och politiska relationer som ligger bakom lagen om ockuperade bosättningar i Rio.

Beroende på vilken typ av projektion som används har varje rättslig ordning ett *centrum* och en *periferi*. Detta innebär, för det första, liksom i fallet med det ekonomiska kapitalet, att det juridiska kapitalet i en given rättslig ordning inte distribueras jämnt över det rättsliga rummet. I de centrala regionerna är det juridiska kapitalet mer koncentrerat och gör större profiter. Rummet är kartlagt i större detalj i centrum och absorberar större insatser av institutionella resurser (anställda inom rättsområdet, domstolar etc) och symboliska resurser (juridisk vetenskap, ideologi, kultur etc). Den andra implikationen är att konceptualiseringar, tolkningsstilar och metoder såväl som ideologiska mönster vilka dominerar i centrum tenderar att bli utdragna ur den kontext de tillhör och förflyttas till periferin. De tillämpas sedan i den legala periferin utan någon större hänsyn till lokala regulativa behov, eftersom dessa behov alltid tolkas och tillfredsställs från centrumets utgångspunkter. Det är mycket en symbolisk överföring av teknologi.

Om vi håller fast vid mina exempel är det klart att den borgerliga statens rättsliga centrum domineras av kontrakten, vilket visas av kodifieringsrörelsen och särskilt den napoleonska koden. Kontrakt – typer, begrepp, teorier, tolkningar, generella principer – har varit i centrum för modern lagstiftning, rättsutövning och juridisk ideologi. Dessutom har det kontraktuelle perspektivet exporterats till andra

legala fält som t ex den konstitutionella rätten, den administrativa rätten och t o m kriminalrätten. När vi idag hör talas om kontraktets slut, eller, i Maines termer, om återvändon från kontraktet till status, så skall vi inte glömma bort att trots viktiga rättsliga tendenser under senare tid, förblir kontrakten en privilegierad arkeologisk utgrävningssplats och den grundläggande metaforen för den moderna rätten och för det moderna samhället i allmänhet. Detta är uppenbart; som exempel vill jag bara nämna, för den allra senaste perioden, teorierna om nykontraktualism i politisk filosofi och konstitutionell rätt.

På ett liknande sätt intar land- och fastighetstransaktioner och de skiljaktigheter de ger upphov till centrum i det rättsliga rummet i den informella rätt som fungerar i jordockupanternas bosättningar. När invånarnas sammanslutning som fungerar som en informell domstol intervenerar i kriminalfall, offentlig ordning eller familjefrågor så söker man alltid en koppling till land- och fastighetsfrågor och tillämpar på de förra den folkliga juridiska teknologi och kompetens som vunnits i de senare.

Centrum/periferi-effekten hos projektionen visar att den rättsliga kartläggningen av den sociala verkligheten inte är förvanskande på ett jämnt fördelat sätt. Det verkar som om förvanskningen blir större ju längre bort vi kommer från centrum. Periferin är också den region där skilda rättsliga ordningar går in i varandra som mest. Detta skapar en skymningszon där skuggor från olika rättsliga ordningar sammanfaller.

Projektionens andra effekt hänför sig till de drag hos det sociala objektet vilka tenderar att privilegieras hur centralt eller perifert det sociala objektet än är. I anslutning till denna effekt kan två generella typer av projektion urskiljas, *den egocentriska* och *den geocentriska*.⁵¹ Den egocentriska projektionen favoriserar representationen av personliga eller partikulära drag, av viljemässig eller konsensusbetonad social handling. Den geocentriska projektionen favoriserar representationen av objektiva eller generaliserbara drag, av inrutad, bunden eller konfliktmässig social handling. Ur detta kan två generella former av lagstiftning härledas; *den egocentriska legaliteten* och *den geocentriska legaliteten*.

Det är belysande att med vetenskap om dessa kategorier analysera några senare trender i den rättsliga utvecklingen, liksom några mer långtgående utvecklingstendenser i rättshistorien, så som de beskrivs av Max Weber. När Weber i *Economy and Society* analyserar skapandet av rättigheter riktar han vår uppmärksamhet på den långa historiska process genom vilket vad jag kallar geocentrisk rätt efter

hand ersätter egocentrisk rätt. Förre, säger han, steg rätten fram som en viljemässig och partikularistisk lag baserad på överenskommelser mellan konsensuellt förbundna statusgrupper. Skilda rättsliga gemenskaper konstituerades i sina medlemskadrer av personliga karakteristika som politiskt, etniskt eller religiöst ursprung, livsstil eller sysselsättning etc. Individer eller grupper av individer hade sin egen personliga legala kvalitet och bar med sig sin lag, sin *professio juris*, vart de än gick.

Roms *ius civile* var de romerska medborgarnas personliga lag och *ius gentium* skapades för att täcka behovet av en lag för icke-medborgarna. Idén om en lag för jorden utvecklades stegvis – *lex terrae* – vilken var tillämpbar på var och en oberoende av personliga karakteristika och införd som en heteronom lag inom ett givet territoriums gränser. I utvecklandet av den geocentriska rättsformen spelade utvidgningen av marknadsekonomin och byråkratiseringen av de konsensuella grupperna en avgörande roll. Den ständigt ökande integreringen av alla individer och alla situationer i en institution vilken åtminstone i dag vilar på principen om en formell ”rättslig jämlikhet” nådde sin kulmen under franska revolutionen efter vilken staten uppträder som den allt omfattande kontrollerande institutionen.⁵³

Max Weber är medveten om att det finns partikularistiska lagar också i det moderna samhället, men till skillnad från dylika under förmoderna tider baseras de på ekonomiska eller tekniska grunder, definieras aldrig i termer av medlemskap i persongrupper, och är effektiva inom de gränser som anges av den allmänna nationella lagen.⁵⁴

Såvitt jag kan se kan detta växelspel mellan geocentrisk och egocentrisk legalitet inte slutgiltigt definieras till den geocentriska legalitetens förmån. Några nyare utvecklingstendenser inom rätten verkar bära vittnesbörd om uppkomsten av nya legala partikularismer, dvs former av egocentrisk legalitet vilka, genom att de skapar personliga rättsliga enklaver, tömmer eller detroniserar betingelserna för tillämpandet av rätten i landet. För att illustrera detta återvänder jag till den nya typen av internationell justis som jag identifierade under diskussionen om lagens skala.

De nya internationella kommersiella kontrakten liksom det stigande antalet etiska koder och koder för etikett och hederspraxis vilka täcker aktiviteter hos multinationella företag och internationella ekonomiska och professionella sammanslutningar av så skilda slag som inom teknologiöverföring, börshandel, reklam,

marknadsföring, marknadsundersökningar, försäkringar, teknisk assistans etc – alla dessa nya former av internationell justis skapar ett transnationellt rättsligt rum vilket ofta hamnar i konflikt med det nationella statliga rättsliga rummet.⁵⁵ Sådana konflikter tar sig olika uttryck: Utformningen av tillförlitligheten i de nya kontrakten är autonom vis-a-vis nationella lagar; kontrakten introducerar vaga klausuler som egentligen strider både mot tillämpbar lag och lagens allmänna principer och syftet är att undkomma eller eliminera den statliga lagens tillämpning. De kommersiella parterna ingår t ex *gentleman's agreements* eller överenskommelser som öppet strider mot nationella lagar (speciellt de som reglerar illojal konkurrens); den nationella lagstiftningen som genomförts för att övervaka kontrakten om teknologiöverföring har liten effektivitet; mäktiga multinationella korporationer tvingar på staten sina egna lagar. Kränkandet av den nationella, statliga lagen är så vida spritt att den föreslagna etiska koden för multinationella företag innehåller den något förbryllande paragrafen att ”det multinationella företaget skall respektera lagarna i det land i vilket man opererar”.⁵⁶

Alla dessa latenta eller manifesta konflikter är symtom på en spänning mellan nationalstatens geocentriska legalitet och den nya egocentriska legaliteten hos internationella privata ekonomiska agenter. Vi är verkligen åsyna vittnen till uppkomsten av en ny partikularism vilken ger en återklang av de personalistiska lagar som Weber beskriver fanns i den antika och medeltida världen. Liksom de gamla statusgrupperna har varje multinationellt företag sin egen personliga rättsliga kvalitet och bär med sig sin lag vart man än färdas. Den nya personalismen härrör också från det faktum att denna legalitet är nära knuten till de mäktigaste bolagens och bankernas intressen. Goldman fann att många ”standardkontrakt” skapades av enskilda företag, mäktiga nog att kunna tvinga sina partners att acceptera dem.⁵⁷ Detta förklarar varför en ny ekonomisk praxis hos ett mäktigt företag kan bli en praxis för alla. Denna nya form av statusprivilegier (korporativa privilegier) kan också återfinnas i de internationella professionella sammanslutningarnas koder (t ex The International Franchising Association) därför att i allmänhet, som Farjat påpekar, sammanfaller de mäktiga ekonomiska agenterna och de professionella auktoriteter som skriver koderna.⁵⁸

Om vi uppfattar spänningen mellan nationalstatens lag och den nya transnationella legaliteten som härrörande från två former av lagar vilka är förankrade i två skilda typer av projektion av den sociala verkligheten undgår vi att förfalla till ett reduktionistiskt

tänkesätt (ekonomistiskt eller vad som helst) när det gäller de konflikter som uttrycks. Visst finns det motstridiga intressen och maktrelationer, men dessa spelas ut genom intermedieringen av specifika projektionsformer och deras hermeneutiska logik. De rättsliga former som då uppstår har en egen autonomi och en effekt som sträcker sig bortom de motsatta intressena eller maktpositionerna. När vi granskar de olika typerna av projektioner framstår relativiteten i distinktionen mellan rätt och verklighet mycket klart. Clifford Geertz har nyligen påmint oss om denna relativitet när olika juridiska kulturer jämförs.⁵⁹ Men även inom samma allmänna kultur förefaller distinktionen mellan rätt och verklighet till stor del vara en effekt av projektionen. I och med sin emfas på objektiva och generaliserbara drag hos verkligheten, tenderar geocentrisk rätt att polarisera rätt och verklighet och vara starkare inom normerna än inom fakta. Skräckslagen inför verkligheten svarar rätten genom att sterilisera fakta. Som Geertz säger, fakta blir "noggrant redigerade diagram över verkligheten".⁶⁰ Det resulterar i en "rättens justis" i Pospisils termer.⁶¹ Den egocentriska lagen däremot tenderar att mjuka upp distinktionen mellan rätt och faktisk realitet och därvid hålla hårdare på fakta än på normerna. Man tillåter en explosion av fakta, som fallet med *instant customs* mycket väl visar. Det resulterar i en "faktisk justis".

Lagen och symboliseringen

Symboliseringen är den synliga sidan av representationen av verkligheten. Det är den mest komplexa proceduren eftersom den opererar på basis – och betingas – av både skala och projektion. Retoriken såväl som semiotiken och den kulturella antropologin har givit oss viktiga insikter i den juridiska återgivningen av verkligheten och dess komplexiteter. Från det syntetiska perspektiv i vilket dessa bidrag sammansmälter med den litterära kritikens fält skall jag urskilja två kontrasterande, idealtypiska former av juridisk symbolisering; *den homeriska* och *den bibliska rättstypen*. Dessa metaforiska konstellationer hänvisar till två polära idealtyper, till vilka rättsliga ordningar, existerande i verkligheten, ansluter sig i olika hög grad. Termerna är lånade från Erich Auerbach och dennes klassiska översikt över de skilda formerna av verklighetsåtergivning i den västerländska litteraturen.⁶²

Auerbach urskiljer två bastyper av litterär representation av verkligheten i den europeiska kulturen och exemplifierar motsättningen mellan dessa två typer genom att kontrastera Odysséen av Homeros mot Bibeln. Odysséen beskriver det heroiska livets tragiska och sublimes natur och ger en helt externaliserad beskrivning med jämn belysning, oavbrutna samband, alla händelser i förgrunden med uppenbara betydelser samt få element av historisk utveckling eller i psykologiskt perspektiv. Bibeln, däremot, återger det sublimes och det tragiska i vardagslivets kontext, med en beskrivning som bygger på det mångbottnade i den mänskliga problematiken av vilken vissa delar förs fram medan andra lämnas i dunkel. Det hela karakteriseras av det uttrycktas suggestiva inflytande, bakgrunds-kvaliteter, meningsmångfalden och behovet av tolkning samt en utveckling av historiebegreppet och en upptagenhet med det problematiserande.

I mina ögon kan denna grundläggande kontrast i litteraturens verklighetsåtergivning också tillämpas på rätten. I enlighet med detta urskiljer jag två idealtypiska teckensystem med vilka rätten symboliserar verkligheten. Jag kommer att tala om en homerisk rättstyp där den juridiska verklighetsåtergivningen har följande karakteristika: Omvandlingen av vardagslivets flöde av realiteter till en succession av enstaka moment (kontrakt, rättstvister etc) vilka beskrivs i abstrakta och formella termer med hjälp av konventionella, kognitiva och referentiella tecken. Denna typ av symbolisering förutsätter en form av legalitet som jag skulle vilja föredra att kalla instrumentell legalitet. Den bibliska rättstypen, däremot, förutsätter en legalitet som karakteriseras av att den rättsliga interaktionens diskontinuiteter skrivs in i de mångbottnade kontexter i vilka de uppträder, och beskriver dem i figurativa och informella termer och med hjälp av ikoniska, emotiva och expressiva tecken.

Den bibliska rättstypen är förmodligen äldre än den homeriska, men i varje historisk period, oavsett vilken som dominerar, finns det en spänning mellan de två. Modern statlig lag är t ex huvudsakligen av en homerisk typ, men det hindrar inte den bibliska rättstypen från att visa sin vitalitet på många sätt. Om vi återvänder till exemplet med den partikularistiska lag som skapas av nya transnationella subjekt, är det uppenbart att denna nya internationella legalitet tenderar att formuleras enligt en biblisk stil. Några specialister har påpekat den moralistiska retorik som återfinns i användandet av icke-kognitiva, emotiva och expressiva tecken i etiska koder och standardkontrakt skapade av multinationella företag och de inter-

nationella sammanslutningar som de håller under armarna, vilket illustreras med det återkommande användandet av uttryck som "gemensamt intresse", "ömsesidigt förtroende", "samarbete", "assistsans" etc.⁶³

Men kontrasten mellan de två typerna av symbolisering är mest synlig i de situationer av rättslig pluralism i vilka social praktik är ett ständigt brobyggande mellan rättsliga ordningar med skilda typer av symbolisering. Alla de fallstudier som jag nämnt ovan innehåller situationer av den här typen. I fallet med folkjustisen på Kap Verdeöarna är det ett försök att sammansmälta lokal sedvanelag med nationalstatens lag. Spänningarna mellan de två kontrasterande teckensystemen manifesterar sig i själva det sätt på vilket domarna bilägger tvister. Medan några domare, vanligtvis äldre, använder en lokal rättssyn och beskriver rätt och verklighet utan mycken distinktion i figurativa och informella termer, och faller in i verbala och gestiska tecken av den ikoniska, expressiva och emotiva typen, försöker andra, vanligtvis yngre, domare att personifiera den professionelle domaren eller t o m den politiska *cadren* och antar i konsekvens med detta en instrumentell rättssyn som gör skarp åtskillnad på rätt och verklighet och beskriver dem bägge i abstrakta och formella termer genom att använda verbala och gestiska tecken av den konventionella, kognitiva och referentiella typen.

Samma domare kan dock tillämpa olika typer av rätt i olika situationer. Nha Bia, t ex, en märklig kvinna och domare vid en folkdomstol i Lem Cachorro i utkanten av huvudstaden Praia (Santiagoön), tillämpar en biblisk rättstyp i de fall där hon känner sig som mest hemma och när hon känner sig oförhindrad att skipa rättvisa "på sitt eget sätt". Dessa fall kan t ex vara vattenstriderna mellan kvinnorna, dvs striderna som uppstår i vattenköer om vem som skall komma före vem i kön när det dagliga vattnet skall hämtas. Detta är sedan länge en mycket vanlig form av dispyt. Å andra sidan tenderar Nha Bia att tillämpa en homerisk rättsstil när det är en mindre vanlig tvist, eller i de fall där hennes kompetens eller jurisdiktion kan hotas, t ex i tvister med politiska övertoner eller när mäktiga samhällsmedlemmar är inblandade.⁶⁴

I fallet med de sociala striderna om boendet i Recife söker både de fattiga stadsborna och den katolska kyrkan upprätta en tillfällig och instabil komplementaritet mellan husockupanternas inofficiella lagar och statens officiella lagar. Konstruktionen eller föreställningen av verkligheten i de två rättsliga ordningarna följer skilda teckensystem, det bibliska och det homeriska. Företrädare för bosätt-

ningarna eller advokater anställda av kyrkan upptäcker ofta att de måste översätta ett teckensystem till ett annat inför det relevanta auditoriet, om det så rör sig om människor från bosättningarna, den statliga domstolen eller företrädare för statens administration för bostadsfrågor. Det kan också förekomma att de två teckensystemen överlagras, som när stora grupper av ockupanter kommer som åhörare till en rättegång om mark- och fastighetstvister i den statliga domstolen och börjar skrika slagord eller sjunga religiösa sånger.⁶⁵

När det gäller folkjustisen under den revolutionära krisen i Portugal finns där varken försök till komplementaritet eller till fusion utan snarare en öppen motsättning mellan två former av rätt, i detta fall en demokratisk legalitet ställd mot en revolutionär legalitet. Den demokratiska legaliteten försöker isolera den juridiska verklighetsåtergivningen från vardagserfarenheten av en revolutionär kris, och hårdrar i detta syfte distinktionen mellan rätt och fakta och begagnar sig av en formell och abstrakt verklighetsbeskrivning i vilken teckensystem som är karakteristiska för den homeriska rätts-typen dominerar. Den revolutionära legaliteten, däremot, försöker att integrera och t o m upplösa den rättsliga verklighetsåtergivningen i den sociala och politiska kontext i vilken den uppstått. För den sakens skull mjukas distinktionen mellan lag och fakta upp och tillåter alltså en explosion av fakta som en mekanism för skapande av lagar. En figurativ och informell beskrivning av verkligheten favoriseras.⁶⁶ Det är alltså en lag som fungerar enligt den bibliska rätts-typen.

Mot ett postmodernt rättsbegrepp

Chaim Perelman skriver i sin redogörelse för den nya retoriken att medan klassiskt tänkande gynnade rumsliga metaforer har det moderna tänkandet framhållit de tidsmässiga.⁶⁷ Det förefaller mig som om det postmoderna tänkandet kommer att återvända till de rumsliga metaforerna, även om det inspireras av nya rymder och nya rumsförhållanden. Det är inte överraskande att postmodernismen började som en debatt inom arkitekturen, det människoskapade rummets konst.⁶⁸ Teorin om en rättens symboliska kartografi som här skisserats kan ses som ett sociologiskt försök att formulera ett postmodernt rättsbegrepp.

Skala, projektion och symbolisering är inte neutrala procedurer. De val som görs inom var och en av dessa för fram vissa uttryck för olika typer av intressen och tvister och tystar ned andra. Lagens autonomi som ett specifikt sätt att återge, förvanska och föreställa sig verkligheten härrör från dessa procedurers operationer. Eftersom denna rättens symboliska kartografi inte förklarar varför de olika operationella valen görs kan den kanske förefalla analytiskt formalistisk. Vårt århundrade har dock lidit mycket av oppositionen mellan det formella och det informella, både vad gäller social handling och vetenskaplig analys.⁶⁹ Nu, när vi så sakteliga närmar oss seklets slut är det dags att upptäcka det formella i det informella och det informella i det formella. På den rättssociologiska analysens nivå kan en sådan relationell syn bäst upprätthållas om vi uppfattar lagen i rättspluralistiska termer.

Rättspluralism är nyckelbegreppet i en postmodern rättssyn. Inte den rättsliga pluralism som vi finner i traditionell rättsantropologi i vilken de skilda rättsliga ordningarna uppfattas som separata entiteter som existerar samtidigt i samma politiska rum, utan snarare som uppfattningen om skilda rättsliga rum som överlagras och går in i varandra och påverkar våra föreställningar lika mycket som våra handlingar, både i kvalitativa språng eller kriser i våra liv och i den tråkiga rutinen och det händelselösa vardagslivet. Vi lever i en tid av löslig legalitet eller legal löslighet, med många nätverk av rättsliga ordningar som tvingar oss till ständiga omvandlingar och överträdelser. Vårt juridiska liv konstitueras av en intersektion av skilda rättsliga ordningar, dvs av *interlegalitet*. Interlegaliteten är den fenomenologiska motsvarigheten till rättspluralismen och är därför det andra nyckelbegreppet i en postmodern rättsuppfattning.

Interlegaliteten är en högst dynamisk process eftersom de skilda rättsliga rummen inte är synkroniska och därmed resulterar i ojämna och instabila blandningar av rättsliga koder (i semiotisk mening). Blandningen av koder är uppenbar i alla de fallstudier som jag har nämnt. Den är också synlig i de sätt på vilka det framväxande internationella rummet anpassar sig till den lokala legaliteten. Som jag har visat blandar den lilla skalans internationella legalitet en teleskopisk syn på verkligheten med en moralistisk retorik som egentligen är typisk för den stora skalans legalitet. När det rättsliga rummet vidgas till en global skala skapar den nya partikularismer och nya personalismer, vilka återkallar de medeltida privilegierna hos de skilda *professiones juris*. Blandningen av koder kan fortfarande observeras i de populära rättsföreställningarna. I en

nyligen presenterad studie visar Stewart Macaulay hur massmedia och särskilt TV visar upp en fragmentariserad och inkonsistent bild av rätten, en bild av varandra överlappande och motsägande juridiska budskap, av regler och motregler som reglerar både laglydnaden och brottsligheten, både den legala och den illegala handlingen.⁷⁰

En postmodern uppfattning av den rättsliga pluralismen och interlegaliteten kräver komplexa analysinstrument. De som här har presenterats syftar till att påvisa att fragmentariseringen av legaliteten inte är kaotisk. Det är en social konstruktion som byggts i enlighet med skalans, projektionens och symboliseringens regler. I en polycentrisk värld är den statliga lagens centralitet, om än icke orubbad, fortfarande en avgörande politisk faktor. Men framför allt reproduceras den av mångskiftande kultiverings- och socialisationsprocesser. Liksom det finns en litterär kanon som etablerar vad som är och inte är litteratur, finns det en legal kanon som etablerar vad som är och inte är lag. Eftersom människor är permanent (om än inkonsistent) socialiserade och kultiverade i de typer av skala, projektion och symbolisering som är karakteristiska för den nationella statens rättsliga ordning, vägrar de att igenkänna som rättsliga de ordningar som begagnar sig av andra skalor, projektioner och symboliseringar. De befinner sig bortom minimum- och maximumtröskeln av rättslig kunskap. Några (infrastatliga, lokala) rättsliga ordningar ligger för nära vardagslivet för att anses som ett faktum inom rätten (ett *rättsligt* faktum). Andra (suprastatliga, världsomspännande) rättsliga ordningar befinner sig för långt från vardagslivet för att kunna ses som rättsliga fakta (ett *rättsligt faktum*).

Den rättens symboliska kartografi som begagnar sig av metaforer av en så vardaglig eller to m vulgär natur som kartor bidrar till skapandet av ett *nytt rättsligt common sense*, vilket är det tredje nyckelbegreppet i det postmoderna rättsperspektivet.⁷¹ Modern vetenskaplig kunskap har konstruerats i total isolation från common sense-kunskapen och mot densamma. En postmodern vetenskap är tillräckligt långt borta från common sense-kunskapen för att kunna säga nej till det rådande "sunda förnuftet", men ändå tillräckligt nära för att kunna medverka till skapandet av ett nytt.⁷² När det gäller rätten kommer detta nya common sense att bli rättspluralistiskt.

För att uppnå ett sådant mål måste rättssociologin förändra sina prioriteringar; istället för att uteslutande engagera sig i en kritik av den existerande statliga legaliteten måste man också avslöja de latent eller undertryckta formerna av legalitet inom vilka än mer

skadliga och försåtliga former av socialt och personligt förtryck ofta uppstår. Utformad på detta sätt kommer rättssociologin bli en moralisk kunskap som genom att utvidga och fördjupa våra rättsliga rum också kommer att bidra till en radikal demokratisering av det sociala och personliga livet.⁷³ Först då kan rätten bli något fundamentalt mänskligt gott.⁷⁴

För att avsluta skall jag återvända till min utgångspunkt. Mitt sätt att se rätten och rättens sociologi visar att vi ännu inte är slutgiltigt dömda till rättens kamelifiering, och kanske kan Nietzsche tillåta oss en fjärde metamorfos. I ett sådant fall kan vi fråga oss vilket djur som skall efterträda den kamel som ersatte det lejon som föddes ur barnet. Med tanke på det postmoderna rättsbegreppets tonvikt på rättslig pluralism, interlegalitet, kodblandningar och icke-synkronism skulle jag vilja djärvast föreslå att det bästa djuret vore kameleonten. Genom att ständigt förändra sina färger i enlighet med bestämda biologiska lagar är kameleonten egentligen inte ett djur utan ett helt nätverk av djur – liksom rätten är ett nätverk av rättsliga ordningar. Rätten som kameleont kan visa sig vara det postmoderna rättsbegreppets melodi.

(Översättning Lars Gustaf Andersson)

Noter

1. F. Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, i *The Portable Nietzsche* (1982, red. W. Kaufmann), s. 137.
2. J. Habermas, *Theorie des Kommunikativen Handelns* (andra uppl. 1982), vol. 2 s. 489.
3. P. Nonet och P. Selznick, *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law* (1978).
4. G. Teubner, "Substantive and Reflexive Elements in Modern Law" (1983, *Law and Society Review* 17 s. 239).
5. T. O'Hagan, *The End of Law?* (1984).
6. M. Foucault, *La Volonté de Savoir* (1976); *Discipline and Punish* (1977); *Power and Knowledge* (1980).
7. R. Abel, "Redirecting Social Studies of Law" (1980), *Law and Society Review* 14 s. 826.
8. A. a.
9. D. Nelken, "Beyond the Study of 'Law and Society'? Henry's Private Justice and O'Hagan's The End of Law?" (1986) i kommande nummer av *American Bar Foundation Research Journal*.
10. Se J. Griffiths, "What is Legal Pluralism?" (1986), *Journal of Legal Pluralism* 24 s. 1.

11. A. Hunt, "The Critique of Law: What is 'Critical' about Critical Legal Theory?", *Journal of Law and Society* 14 s. 13.
12. S. Henry, *Private Justice* (1983).
13. B. Santos, "On Modes of Production of Social Power and Law" (1985), *International Journal of Sociology of Law* 13, s. 299.
14. H. Bloom, *A Map of Misreading* (1975).
15. J. L. Borges, *Dreamtigers* (1970), s. 90.
16. M. Monmonier, *Maps, Distortion, and Meaning* (1981), s. 1.
17. Se A. G. Hodgkiss, *Understanding Maps. A systematic history of their use and development* (1981), s. 103. På femtonhundratalet skrev Mercator, den berömda flamländske geografen som utvecklade den typ av kartprojektion som nu bär hans namn, följande instruktion till sin berömda karta från 1569:
Om man önskar segla från en hamn till en annan har man nu en karta och en rak linje på den, och om man noggrant följer denna linje kommer man fram till den hamn man vill nå. Linjens längd behöver dock inte vara korrekt. Kanske kommer man fram till destinationsorten tidigare eller senare än man hade tänkt sig, men man kommer helt säkert fram.
Citerat efter W. W. Jervis, *The World in Maps. A Study of Map Evolution* (1936), s. 27.
18. F. Wahl, "Le Désir d'Espace" i *Cartes et Figures de la Terre* (1980; Centre Georges Pompidou), s. 42.
19. Joseph Konvitz, "Remplir la Carte" i *Cartes et figures de la Terre* (1980; Centre Georges Pompidou), s. 314. Angående kartor som den fundamentala analogin *an sich*, se A. Robinson och B. Petchenik, *The Nature of Maps: Essays Toward Understanding Maps and Mapping* (1976), s. 2.
20. A. a. s. 4.
21. A. a.
22. J. S. Keates, *Understanding Maps* (1982), s. 73.
23. M. Monmonier, a. a. s. 4.
24. P. C. Muehrcke, *Maps Use* (andra uppl. 1986), s. 10.
25. M. Monmonier, a. a. s. 4.
26. Se Y. Lacoste, *La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre* (1976), s. 61; Y. Lacoste, "Les objets géographiques" i *Cartes et Figures de la Terre* (1980; Centre Georges Pompidou), s. 17.
27. Se J. B. Racine m fl, "Escala e accáo, contribuições para uma interpretação do mecanismo de escala na prática da geografia" (1982), *Revista Brasileira de Geografia* 45, s. 126.
28. Se t ex M. Monmonier, a. a. s. 15; J. S. Keates, a. a. s. 72; P. C. Muehrcke, a. a. s. 456; D. Muracciole, "le rond et le plat" i *Cartes et Figures de la Terre* (1980; Centre Georges Pompidou), s. 235; A. G. Hodgkiss, a. a. s. 32.
29. Om användandet av kartor i propagandasyften, se M. Monmonier, a. a. s. 43; A. G. Hodgkiss, a. a. s. 15; P. C. Muehrcke, a. a. s. 395; J.-L. Rivière, "Cartes Polémiques" i *Cartes et Figures de la Terre* (1980; Centre Georges Pompidou), s. 351; H. Speier, "Magic Geography (1941), *Social Research* 8, s. 310; L. Quam, "The Use of Maps in Propaganda" (1943), *Journal of Geography* 42, s. 21; S. W. Boggs, "Cartohypnosis" (1947) *Scientific Monthly* 64, s. 469; M. Sharkey, "Cartography in Advertising" (1984), *The Cartographic Journal* 22, s. 148.
30. Se A. Hodgkiss, a. a. s. 29. För en något annorlunda uppfattning som visar hur kartans centrum förändras under medeltidens utveckling, se D. Woodward, "Reality, Symbolism, Time, and Space in Medieval World Maps" (1985), *Annals of the Association of American Geographers* 75, s. 510. A. Henrikson visar i "America's changing place in the world: from 'periphery' to 'centre'?", i

Centre and Periphery: spatial variations in politics (1980; red. J. Gottmann), s. 73, hur Förenta Staternas förskjutning från periferin till centrum – vilken fullbordades i och med andra världskriget – resulterade i förändringar i fråga om vilka kartprojektioner man kom att använda sig av:

Förenta Staternas förhållande till de krigsskådeplatserna var sådant att man behövde en ny bild av världen – en ny global strategisk karta. Cylindriska kartprojektioner, som den konventionella ekvatorial-baserade Mercatorprojektion, kunde inte visa upp kontinuiteten, enheten och organisationen i ”den världsomspännande arenan”, som Roosevelt formulerade det. Därför kom andra kartprojektioner på modet, speciellt den azimutala polarprojektion... Förenta Staternas läge på dessa polarkartor var vanligtvis mycket centralt (s. 83).

Se också A. Henrikson, ”The Map as an 'Idea': The Role of Cartographic Imagery During the Second World War” (1975), *The American Cartographer* 2, s. 19.

31. P. Muehrcke, a.a. s. 6.
32. L. Carrol, ”The Hunting of the Snark” i *Complete Works* (1976), s. 757.
33. A. a. s. 760. Den svenska översättningen är hämtad från Lars Forssells och Åke Runnquists *Snarkjakten* (1959), s. 15.
34. J. S. Keates, a.a. s. 66.
35. M. Monmonier, a.a. s. 6.
36. Se R. Caron, ”Les Choix du Cartographie” i *Cartes de la Terre* (1980; Centre Georges Pompidou), s. 9.
37. Se J. S. Keates, a.a. s. 69.
38. C. Geertz, *Local Knowledge* (1983), s. 232.
39. C. Perelman, *The New Rhetoric. A treatise in argumentation* (1971), s. 405.
40. B. Santos, ”Law and Revolution in Portugal: the experiences of Popular Justice after the 25th of April 1974” i *The Politics of Informal Justice* (1982; red. R. Abel), vol. 2, s. 251; B. Santos, ”A Crise do Estado e a Aliança Povo/MFA em 1974-75” i *25 de Abril – 10 Anos Depois* (1985; Associação 25 de Abril), s. 45; B. Santos, ”Popular Justice, Dual Power and Socialist Strategy” i *Capitalism and the Rule of Law* (1979; red. B. Fine m fl), s. 151.
41. B. Santos, ”Law, State and Urban Struggles in Recife, Brazil” (1982), University of Wisconsin-Madison Law School Working paper. Se också B. Santos, ”Os conflitos Urbanos no Recife: o caso do 'Skylab'” (1983), *Revista Critica de Ciências Sociais* 11, s. 9; B. Santos, ”The Law of the Oppressed: The Construction and Reproduction of Legality in Pasargada Law” (1977), *Law and Society Review* 12, s. 5.
42. B. Santos, *A Justiça Popular em Cabo Verde. Estudo Sociológico* (1984; Centro de Estudos Sociais, Faculdade de Economia da Universidade de Coimbra).
43. Se P. Kahn, ”Droit International économique, droit du développement, *lex mercatoria*: concept unique ou pluralisme des ordres juridiques?” i *Le Droit des Relations Economiques Internationales* (1982; red. P. Fouchard m fl), s. 97. Jfr även de övriga artiklarna i samma bok. Se också C. D. Wallace, *Legal Control of the Multinational Enterprise* (1982).
44. Se G. Farjat, ”Reflexions sur les codes de conduite privés” i *Le Droit des Relations Economiques Internationales* (1982; red. P. Fouchard m fl), s. 47.
45. För en djupanalys av *subcontracting* och dess ekonomiska och legala natur både i allmänhet och i den portugisiska kontexten, se M. M. Marques, ”Regulação das relações entre empresas: o caso da subcontratação” i *Estudos Económicos e Jurídicos* (1986; Faculdade de Economia da Universidade de Coimbra), s. 247; M. M. Marques, ”A empresa, o espaço e o direito” (1987), *Revista Critica de Ciências Sociais* 22, s. 69.

46. Se B. Santos a. a. (not 42), s. 33.
47. Se B. Santos "The Law of the Oppressed" a. a. (not 41), s. 38.
48. Se B. Santos, "Law, State and Urban Struggles" a. a. (not 41) och "Os conflitos urbanos" a. a. (not 41).
49. För en distinktion mellan molekylära strider och mass-strider, se G. A. Miller m fl, "Plans" i *Culture and Cognition* (1972; red. J. P. Spradley), s. 52 och s. 59.
50. Se B. Santos, "Law and Revolution" a. a. s. 272.
51. Distinktionen används också, med en något annorlunda betydelse, i analysen av kognitivt kartritande (egocentriska och geocentriska mentala kartor). Se P. C. Muehrcke a. a. s. 4.
52. Se M. Weber, *Economy and Society* (1978) s. 695.
53. A. a. s. 698 och s. 724.
54. A. a. s. 697.
55. Om det nya transnationella rättsliga rummet och dess konflikter med det nationella rättsliga rummet, se författarna anförda i noterna 42, 43 och 44.
56. Se Destanne de Bernis citerad i G. Farjat, a. a. s. 65.
57. Se B. Goldman, "Frontières du droit et *lex mercatoria*" (1964), *Archives de Philosophie du Droit*, s. 180.
58. Se G. Farjat, a. a. s. 57.
59. Se C. Geertz, a. a. s. 167.
60. A. a. s. 173.
61. L. Pospisil, *Anthropology of Law. A Comparative Theory* (1971), s. 23.
62. E. Auerbach, *Mimesis. The Representation of Reality in Western Literature* (1968), s. 23.
63. Se t ex G. Farjat, a. a. s. 65.
64. Se B. Santos, a. a. (not 41), s. 105.
65. Se B. Santos, "Law, State and Urban Struggles", a. a. s. 21.
66. Se B. Santos, "Law and Revolution", a. a. s. 254.
67. C. Perelman, a. a. s. 390.
68. Se, bl a, F. Jameson, "Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism" (1984) *New Left Review* 146, s. 53.
69. För en fascinerande analys av rätt och informalism, se P. Fitzpatrick, "The Rise and Rise of Informalism" i *Reconstructing Criminal Justice* (ännu inte utkommet; red. R. Mathews). Se också U. Cerroni, "Formale e Informale" (1986) *Scienza e Società* 23.24, s. 3.
70. S. Macaulay, "Images of Law in Everyday Life: The Lessons of School, Entertainment and Spectator Sports" (1987), *Law and Society Review* 21, s. 185.
71. Om det vulgära och triviala i våra dagliga möten med kartor, se A. G. Hodgkiss, a. a. s. 11:
- Det är svårt att undvika att konfronteras med åtminstone en eller två kartor under dagens lopp. När vi ögnar igenom morgontidningen på pendeltåget träffar vi på de små svart-vita kartor som skall lokalisera och förklara någon viktig och aktuell händelse. Väl hemma igen på kvällen möter vi liknande kartor när vi tittar på TV-nyheterna. Den aktuella vädersituationen illustreras i både tidningar och TV med hjälp av satellitfotografier och kartor som har specialritats så att de skall vara begripliga även för den som inte är van att handskas med kartor.
- Det nya rättsliga common-sense syftar till att trivialisera våra dagliga möten med rätten så att deras mening uppenbaras även för den otränade rättsanvändaren.
72. Se B. Santos, "Um Discurso Sobre as Ciências" (1987).
73. Om en moraliserande kunskaps möjligheter, se R. Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (1980), s. 373.

74. Och inte innan dess, som E. P. Thompson hävdar. Se E. P. Thompson, *Whigs and Hunters* (1975), s. 258.